

ПЕНКА КОВАЧЕВА (Велико Търново)

СУБСТАНТИВАЦИЯ НА ПРИЛАГАТЕЛНИТЕ ИМЕНА В ПРОИЗВЕДЕНИЯТА НА ГРИГОРИЙ ЦАМБЛАК

I. Субстантивацията на прилагателните имена, т. е. преходът на прилагателните имена в съществителни, е процес, познат на редица древни и съвременни индоевропейски езици.¹ При този преход прилагателните не променят своята външна форма, но търпят промени в семантично, морфологично и синтактично отношение — стесняват или разширяват лексикалното си значение; родът и числото им придобиват независим характер; започват да изпълняват ролята на подлог, допълнение, обстоятелствено пояснение, несъгласувано определение, обръщение; самите те могат да имат съгласувани определения, изразени с прилагателни, числителни и местоимения.²

По думите на Д. И. Гринчишин „семантичната основа на преминаването на прилагателните имена в съществителни лежи в неразривната връзка на предмета и неговото качество, свойство, което в определен етап от развитието на езика и в определени условия може да стане постоянен показател на предметните отношения“³.

¹ Вж. St. Jodłowski. Substantywizacja przymiotników w języku polskim. Wrocław—Warszawa—Kraków, 1964, p. 7—10; St. Witkowski. Historyczna składnia grecka na tle porównawczym. Lwów, 1936 (заглавието се цитира според St. Jodłowski); Е. А. Захаревич. Суффиксация и субстантивация при образований наименований лица в болгарском языке. — В: Очерки по словообразованию и словоупотреблению. Ленинград, 1965, с. 44—58; Е. М. Пернишка. Някои функционално-стилистични прояви и особености на субстантивирани прилагателни. — Български език, XXII, 1972, кн. 1—2, с. 22—26; Л. Крумова. Субстантивация на прилагателните имена в български език (в съпоставка с някои случаи в руски). — В: Славистичен сборник (по случай VII международен конгрес на славистите във Варшава). С., 1973, с. 213—220; Езикова-стилистична функция на субстантивирани прилагателни имена в поезията на Н. Вапцаров и П. Пенев. — Български език, XXIII, 1973, кн. 6, с. 552—558; И. Ф. Протченко. О субстантивированных прилагательных и причастиях со значением лица. — Русский язык в школе, 1958, № 4, с. 7—11; В. В. Лопатин. Субстантивация как способ словообразования в современном русском языке. — В: Русский язык. Грамматические исследования. М., 1967, с. 205—233; Д. Г. Гринчишин. Явище субстантивации в українській мові. Київ, 1965, с. 1—109.

² Д. Г. Гринчишин. Цит. съч., с. 8—22.

³ Пак там, с. 107.

В славянските езици субстантивацията се разглежда като словообразователен способ, функционално тъждествен на суфиксацията.⁴

Субстантивацията на прилагателните се извършва по два пътя: а) морфолого-синтактичен, чрез елипса на съществителното от по-старо словосъчетание на прилагателно + съществително и б) лексико-граматичен, по модела на вече утвърдени в езика субстантивати.⁵

В езиковедската литература субстантивиранията прилагателни (нататък съкратено СП) се класифицират според степента на тяхната субстантивация или според тяхната семантика.

Единна класификация според степента на субстантивацията досега не е постигната.⁶ Най-често се обособяват два вида СП: а) прилагателни, които изцяло са преминали в категорията на съществителните, и б) прилагателни, които се употребяват едновременно и като съществителни, и като прилагателни. Субстантивацията от първия тип се нарича лексикална (пълна), а от втория — синтактична (непълна, частична). Други автори говорят за узуална (привична, обичайна) и оказионална (спорадична, случайна, контекстна) субстантивация. Узуалната субстантивация е факт на езика, оказионалната — на речта.⁷

II. В две от най-обемистите произведения на Григорий Цамблак — Похвално слово за Евтимий (нататък ПЕвт)⁸ и Житие на Стефан Дечански (нататък ЖСтД)⁹ — субстантивацията на прилагателните имена е застъпена твърде широко. Това е и поводът тя да бъде предмет на специалното ни проучване.¹⁰

Степента на субстантивацията на прилагателните в двете Цамблакови творби е трудно определяема — липсват изследвания както върху СП, така и върху несубстантивиранията прилагателни в останалите творби на писателя, в писмените паметници от същата епоха и в писмените паметници от предходните епохи. Проучени са единствено СП и класическите старобългарски евангелски текстове¹¹ и словообразователните модели на всички прилагателни в класическите старобългарски паметници.¹² Поради посочените обективни причини СП в двете произведения на Цамблак се класифицират само по семантика. Доколкото е възможно, се правят и опити за разграничаване на узуални и оказионални субстантивати.

⁴ В. В. Лопатин. Цит. съч., с. 205—233.

⁵ Д. Г. Гринчишин. Цит. съч., с. 68, 97; В. В. Лопатин. Цит. съч., с. 207—208.

⁶ Вж. за видовете класификации на СП у: St. Jodłowski. Op. cit., p. 26—27; Д. Г. Гринчишин. Цит. съч., с. 28—33; В. В. Лопатин. Цит. съч., с. 216.

⁷ В. В. Лопатин. Цит. съч., с. 216.

⁸ Вж. текста на творбата и речника-индекс към него у П. Русев, Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак. С., 1971, с. 112—439.

⁹ Вж. текста на творбата и речника-индекс към него в приетата за печат книга на А. Давидов, Г. Данчев, Н. Дончева, П. Ковачева и Т. Генчева. Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак.

¹⁰ Субстантивацията на причастията и местоименията в същите две произведения на Цамблак ще разгледаме на друго място.

¹¹ Н. И. Голстой. Значение кратких и полных прилагательных в старославянском языке (на материале евангельских кодексов). — В: Вопросы славянского языкознания. Вып. 2. М., 1957, с. 104—122.

¹² М. Brodowska-Holowska. Słowotwórstwo przymiotnika w języku staro-cerkiewno-słowiańskim. Kraków—Wrocław — Warszawa, 1960, с. 7—249.

III. В ПЕвт и ЖСтД на Цамблак са субстантивирани общо 108 прилагателни лексеми, имащи 190 словоупотреби: в ПЕвт — 53 лексеми със 79 словоупотреби, а в ЖСтД — 94 лексеми със 111 словоупотреби. В действителност в двете различни по жанр Цамблакови творби СП са с почти еднаква честотност: 1:4 — в ПЕвт и 1:3 — в ЖСтД.¹³

Най-често у Цамблак са субстантивирани прилагателните: сватын, ницин, велнкын, благаын, ажжавын, сжпротнѣнын, мрътѣын. Показател за богатството на СП в ПЕвт и ЖСтД е относително големият брой на техните еднократни употреби (78 от 108).

В двете Цамблакови творби са употребени субстантивирано пет пъти повече производни, отколкото непроизводни прилагателни имена. Три четвърти от субстантивирани производни прилагателни имена са образувани с една от най-продуктивните наставки в произведенията на Цамблак, наставката -ѣнъ. Особена подгрупа представляват прилагателните, при които наставката -ѣнъ е прибавена към минало страдателно причастие: дарованѣнын, избѣранѣнын, окаянѣнын, окованѣнын, писанѣнын, повелѣнѣнын, реченѣнын. Наставката -ѣнъ, изпълняваща в случая функцията на структурален, подсилващ елемент, не модифицира семантично причастие-то.¹⁴ Другите наставки, с които са образувани субстантивирани производни прилагателни у Цамблак, са: -ѣскъ, -нѣъ, -ѣкъ, -окъ. Продуктивна от тях е само първата.

И така в произведенията на Григорий Цамблак са субстантивирани преди всичко прилагателни, принадлежащи към най-продуктивните словообразователни типове, от което следва, че в книжовния български език от края на XIV и началото на XV в. системата на СП е напълно отворена.

От 108-те субстантивирани прилагателни лексеми в ПЕвт и ЖСтД 42, т. е. 2/5, са непознати на класическите старобългарски паметници,¹⁵ а именно: благороднын, възгараѣскын, болѣнын, браннын, велнкомѣдрнын, вѣрховнын, дарованѣнын, желатѣлнын, зѣловнын, зѣлославнын, избѣранѣнын, нмѣнтын, нноплеменнын, краинин, любодобротнын, любоживотнын, любословнын, малословнын, многострашнын, многосъмвѣреннын, недоумѣеннын, неѣпын, нематѣжнын, общепользнын, окаяннын, окованнын, орженоснын, писаннын, побѣдѣлнын, повелѣеннын, православнын, прѣмнрнын, реченнын, роднын, свѣнственнын, сѣоплеменнын, сѣроднын, сѣдѣшннн, тамошннн, едннѣмыслнын, едннѣмѣдрнын, едннѣпогыбѣлннн.

Двадесет и две от изброените прилагателни се срещат в паметници, написани или преведени в България през старобългарския период, но запазени в по-късни чужди преписи, като: Симеоновите сборници от 1073 и 1076 г., Пандектът на Антиоха, словата на Григорий Назианзин, Синай-

¹³ Приблизителната честотност е получена след разделяне броя на словоупотребите на СП в дадената творба върху броя на нейните ръкописни страници.

¹⁴ Вж. М. B r o d o w s k a - H o p o w s k a. Op. cit., p. 125—131.

¹⁵ Имат се пред вид прилагателните лексеми изобщо, а не само субстантивираниите.

ският патерик, произведенията на старобългарските писатели и др.¹⁶ Такива са прилагателните: благороднын, възгварьскын, върховнын, зълбьнын, извъръаньнын, нмовнын, ннопламеньнын, краннин, неапын, нематежьнын, окаянын, писаньнын, побѣднтельнын, православьнын, прѣмнрьнын, роднын, свонствьнын, своепламеньнын, съроднын, съдешьнын, тамошь-нын, еднномысльнын.

Старобългарски по произход са 4/5 от прилагателните, употребени субстантивирани в ПЕвт и ЖСтД на Цамблук.

IV. СП в разглежданите творби на Цамблук са с незначителни изключения в дългата си форма. В кратка форма са единични словоупотребите на 7-те лексеми: зълославьнын, лочын, неапын, непользьнын, похвалянын, сватын, еднномысльнын. Кратката форма похваляно от наслова на ПЕвт е най-вероятно грешка на преписвача. В другите два преписа на словото на това място стои похваляно.

Тенденция към приоритет на дългата форма при СП се забелязва още в класическите старобългарски паметници.¹⁷ Както се вижда, у Цамблук тази тенденция е вече почти правило.

Грамматическият род на СП от произведенията на Цамблук е мъжки или среден¹⁸ (съотношение на словоупотребите — 101:89). Между рода и семантиката на СП съществува строга взаимовръзка. СП от мъжки род назовават лица (само веднъж — животно), а от среден род — абстрактни, конкретни и събирателни понятия. Всъщност мъжкият род на СП в двете творби на Цамблук е твърде често обобщено-личен.

СП от ПЕвт и ЖСтД са обикновено само в единствено или само в множествено число. Множествените форми са двукратно повече (съотношение на словоупотребите — 127:63). Тринадесет СП се явяват успоредно в единствено и в множествено число: божьствьно — божьствьнаа, велнок — велнкаа, зълославьнын — зълославьнын, незълбьнын — незълбьнын, непользьно — непользьнаа, ницын — ницын, мноствьнын — мноствьнын, мрътвын — мрътвын, прѣподобьнын — прѣподобьнын, реченьно — реченьнаа, своепламеньнын — своепламеньнын, сжпротнвьнын — сжпротнвьнын, еднномждрьнын — еднномждрьнын. Функцията на множественото число тук е идентична с функцията на множественото число при съществителните имена.

Независимият характер на категориите род и число при СП в произведенията на Цамблук личи от следните примери: велнокын а) 'великият', б) 'главният, управителят' и велнкаа 'великото, велики неща'; лютын 'лош, свиреп човек' и лутаа 'болезненото, болка'; мрътвын 'мъртвец' и мръткно 'мъртво тяло, труп'; православьнын 'човек, който се числи към православието' и православьно 'православие'; сватын 'светец' и сватаа 'святото,

¹⁶ Вж. F. Miklosich. Lexikon...; И. И. Срезневский. Материалы...; R. Aitzetmüller. Das Hexameron des Exarchen Johannes. Bd. VII. Graz, 1975; А. Давидов. Речник-индекс на Превзвтер Козма. С., 1976.

¹⁷ Н. И. Толстой. Цит. съч., с. 120.

¹⁸ Когато родът на СП не може да бъде определен по засвидетелствуваните у Цамблук падежни форми (обикновено плурали), прави се съпоставка с рода на същото СП в произведенията на Евтимий или пък се излиза от семантиката на СП.

свети неща'; тамошнын 'тамошен човек' и тамошната 'тамошното'.

V. СП от мъжки род в двете произведения на Григорий Цамблак назовават:

1. Лица според техните индивидуални качества:

а) черти на характера, поведението, нравствеността, интелекта: безаконнын 'неверник, злодей' (ПЕвт 65.8), блждын 'блудник, развратник' (ПЕвт 43.5), велкомждрын 'много мъдър човек' (ПЕвт 59.1), гръдын 'горделивец' (ЖСтД 37.17), гръшынын 'грешник' (ЖСтД 57.15), добанн 'доблестен човек' (ЖСтД 10.3), зълбнын 'злобен, зъл човек' (ЖСтД 10.18), злославнын 'човек с лоша слава, опозорен човек' (ЖСтД 11.6, 13.8, 13.8), любодобротнын 'човек, който обича доброто' (ЖСтД 10.18), любославнын 'човек, който обича словото' (ПЕвт 2.1), лютын 'лош, свиреп човек' (ПЕвт 50.3), лжкаын 'лукавият, дяволът' (ПЕвт 9.4, 10.1, 54.4, 55.1), мнаостнын 'милостив човек' (ЖСтД 7.3, 40.3) незълбнын 'беззлобен, добър човек' (ЖСтД 7.3, 23.9), неправднын 'несправедлив човек' (ПЕвт 58.5), правын 'справедлив човек' (ЖСтД 23.9), правднын 'праведник' (ЖСтД 7.3), пръподобнын 'преподобният' (ПЕвт 24.1, ЖСтД 49.8), сватын 'светец' (ПЕвт 0.1, 19.1, 22.3, 28.3, 33.1, 45.10 52.1, 54.5, 62.2; ЖСтД 7.6, 12.1, 19.18, 21.2, 44.30, 48.6);

б) физически недостатъци: глухын 'глух човек' (ЖСтД, 48.9), малословнын 'малоумен, глупав човек' (ПЕвт 53.1), нъмын 'ням човек' (ЖСтД 48.9), слъпын 'сляп човек, слепец' (ЖСтД 19.13).

2. Лица според отношението им към други лица, предмети, явления:

а) близост; родство, роднинство: обычнын 'близък човек' (ПЕвт 16.4, 26.3; ЖСтД 14.1), роднын 'сънародник' (ЖСтД 28.4), своен-племеннын 'сънародник' (ПЕвт 34.2, 62.5), кднномыслнын 'съмишленик' (ЖСтД 15.1), кднномждрын 'съмишленик' (ПЕвт 40.3; ЖСтД 11.2), кдннопогыбълын 'човек, който е съюзник на някого в гибелта' (ЖСтД 11.2), домашнын 'домашните, всички членове на семейството' (ЖСтД 21.2), съроднын 'роднина, сродник' (ПЕвт 61.4, 61.6);

б) отдалеченост; отчужденост, враждебност: тамошнын 'тамошен, човек от друго място' (ПЕвт 40.1), нноплеменнын 'чужденец' (ПЕвт 51.2), сжпротннын 'противник, враг' (ПЕвт 9.8, 24.4, 54.1; ЖСтД 30.4);

в) по-висше положение на лице спрямо други лица: благороднын 'благородник' (ЖСтД 17.1), велкын 1) 'великият' (ПЕвт 13.5, 25.2, 30.3, 61.8), 2) 'главният, управителят' (ЖСтД 47.6), вышнын 'вишният, всевишният бог' (ЖСтД 3.5), врховнын 'апостоите Петър и Павел' (ПЕвт 54.2);

г) религиозна принадлежност: православнын 'човек, който се числи към православието' (ЖСтД 11.5, 13.12);

д) други: дмуховнын 'духове' (ПЕвт 19.5), мнрьскын 'мирянин, светско лице' (ЖСтД 56.3).

3. Лица според действията, на които те се явяват обект или субект: избъраннын 'избранник' (ПЕвт 25.2), окаяаннын 'окаяният, дяволът' (ПЕвт 54.6), окованнын 'окован човек, затворник' (ЖСтД 5.4), оръженосынн 'оръженосец' (ЖСтД 24.10).

4. Лица според тяхното социално положение: богатын 'богат човек' (ЖСтД 44.13), нмювнын 'заможен, богат човек' (ЖСтД 48.2), ннцнн 'беден човек' (ПЕвт 42.1, 42.3, 47.5, 65.7; ЖСтД 18.2, 30.7, 44.15, 49.10, 60.4).

5. Лица според състоянието, в което те се намират: блаженнын 'блаженият' (ПЕвт 10.1, 59.5), жннын 'жив човек' (ЖСтД 11.3), мъртвын 'мъртъв човек, мъртвец' (ПЕвт 59.3; ЖСтД 11.3), снрын 'сирак' (ЖСтД 49.6, 49.10).

6. Животни: бесловеснын 'животни' (ПЕвт 1.1).

VI. СП от среден род в ПЕвт и ЖСтД на Григорий Цамблак назовават:

1. Абстрактни понятия:

а) Обобщена субстанция, характеризираща се с наличието на някакъв признак: божественое, божественая 'божественото, божествени неща' (ЖСтД 40.8, 31.5), болезная 'болезненото, болка, страдание' (ПЕвт 19.2), великое, великая 'великото, велики неща' (ЖСтД 19.18, 39.3; ПЕвт 18.1), высокое 'висота, величие' (ЖСтД 1.3), горьная 'божественото, божествени неща' (ПЕвт 2.1), достоинное 1) 'нещо подобаващо, достойно за някого' (ЖСтД 61.2), 2) 'достойнство' (ПЕвт 39.2), желательное 'желание' (ЖСтД 54.2), крайнее 'крайното, крайност' (ПЕвт 11.3), крепькое 'сила, мощ' (ЖСтД 44.9), любезнотьное 'обич, привързаност към земния живот' (ПЕвт 58.2), лютаа 'болезненото, болка, страдание' (ПЕвт 62.13), многострашное 'нещо много страшно' (ЖСтД 58.14), многосмьренное 'нещо много скромно' (ЖСтД 10.14), мыслное 'духовното, невидимото' (ЖСтД 55.2), небесная 'небесното, надземното' (ПЕвт 5.2), недоумьенная 'недоумение, съмнение' (ПЕвт 41.2), нелѣпо 'нещо нелепо, неподобаващо' (ЖСтД 20.2), нематежное 'безметежното, спокойствието' (ПЕвт 10.5), неподобная 'нещо неподобаващо, неподходящо' (ЖСтД 44.2), бесполезно, бесполезная 'нещо безполезно, излишно' (ЖСтД 20.2; ПЕвт 44.2), непреходное 'непреходното, вечното' (ЖСтД 13.12) общеполезная 'общополезното, общополезни неща' (ПЕвт 56.1), повеленное 'заповяданото' (ЖСтД 23.15), подобное 'необходимото, нужното' (ЖСтД 35.7), полезная 'полезното, полза' (ЖСтД 30.1), прѣждьная 'предстоящото, бъдещето' (ПЕвт 30.4), прѣмнрная 'небесното, надземното' (ПЕвт 19.1; ЖСтД 49.7, 54.2), прѣславная 'нещо преславно, преславни дела' (ПЕвт 8.4), реченное, реченная 'реченото, казаното' (ПЕвт 46.2, 53.2; ЖСтД 19.8), свонственное 'близост, приятелско отношение' (ЖСтД 44.6), святаа 'святото, свети неща' (ЖСтД 29.4, 29.4), соуетьная 'суетното, суетни неща' (ПЕвт 7.1), съдѣшная 'тукашното, което е тук,

на това място или на този свят' (ЖСтД 18.6, 44.4), *тамошната* 'тамошното, което не е тукашно' (ЖСтД 18.6), *оучително* 'нещо поучително, поука' (ЖСтД 10.14), *царската* 'царски неща, дела' (ПЕвт 50.1; ЖСтД 30.1, 30.3), *църквата* 'църковни неща, дела' (ПЕвт 50.1; ЖСтД 12.1, 59.4, 30.3), *едноличното* 'единосъщното' (ЖСтД 11.2, 12.2);

б) морално-етически категории: *благата* 'добро, нещо добро' (ПЕвт 62.13; ЖСтД 27.7, 44.12, 44.14—в еванг. цит. с гр. съотв. *ἀγαθά*), *добрата* 'добро, нещо добро' (ПЕвт 40.4), *злата* 'зло, нещо лошо' (ПЕвт 40.4; ЖСтД 27.7—в еванг. цит. с гр. съотв. *πονηρά*), *лучша* 'нещо по-хубаво, по-добро' (ЖСтД 41.3);

в) християнската религия: *православното* 'православието, православната вяра' (ЖСтД 12.5), *християнската* 'християнството, християнската вяра' (ПЕвт 60.6);

г) действия: *бранно* 'воюване, битка, сражение' (ЖСтД 52.1);

д) вид думи, слово: *благодарствена* 'благодарствени думи' (ЖСтД 20.10), *пророческо* 'пророчески думи' (ЖСтД 23.8).

2. Конкретни понятия:

а) място, пространство: *източната* 'източни области, земи' (ЖСтД 22.1), *южната* 'южни области, земи' (ЖСтД 22.1), *царската* 'царски двор, царски палати' (ЖСтД 6.1, 12.7), *подънбесната* 'поднебесие' (ПЕвт 19.5);

б) човешко тяло и части на човешкото тяло: *мъртвото* 'мъртво тяло, труп' (ЖСтД 38.6), *вънтрешната* 'вътрешното, вътрешности' (ПЕвт 37.2; ЖСтД 58.11);

в) видове произведения на писмеността: *писаното* 'Свещеното писание — книгите на Стария и Новия завет' (ЖСтД 30.6), *победната* 'победни песни' (ЖСтД 39.2), *похвалното* 'похвално слово' (ПЕвт 0.1);

г) други: *дарованната* 'нещо подарено, дар' (ЖСтД 23.6).

3. *Събирателни понятия*: *благочестивото* 'благочестивите хора, християнството, християните' (ЖСтД 12.6); *бранно* 'войска, войнство' (ЖСтД 37.11), *войнствено* 'войска, войнство' (ЖСтД 1.5, 24.8, 30.4), *българската* 'българска войска, българите' (ЖСтД 38.5), *източната* 'източна войска' (ПЕвт 50.2).

СП в двете произведения на Цамблак имат най-често конкретно, порядко — абстрактно и съвсем рядко — събирателно значение (съотношение на лексемите — 62:47:5, съотношение на словоупотребите — 117:66:7).

Три четвърти от СП в среден род назовават абстрактни понятия. И това не е случайно. Както твърди В. В. Виноградов, „формата за среден род, употребена като съществително име, получава широко обобщено абстрактно значение.“¹⁹

¹⁹ В. В. Виноградов. Русский язык. М., 1947, с. 63.

Тридесет и две от засвидетелствуваните у Цамблак СП се срещат със същата семантика в класическите старобългарски паметници²⁰: безаконьнын, бѣждьнын, богатын, великын, вышынн, глаухын, грѣшьнын, грьдын, домашьнын (мн. ч.), добанн, жьнын, ажкьнын, мноестьнын, мрьтвын, незлобьнын, нѣмын, ницин, неправьдьнын, правын, правьдьнын, прѣподобьнын, сватын, сѣпын; благаѧ, възжтрѣнаѧ, добраѧ, достонноѧ, зѧлаѧ, лѣчышаѧ, лютаѧ, небеснаѧ, свѧтоѧ (у Цамблак — свѧтаѧ).

Тези СП с изключение на домашьнын и неправьдьнын се срещат и в произведенията на Евтимий.²¹

Продължителният живот (от X до XV в.) на изброените СП в стария български книжовен език е сериозен аргумент в полза на тяхната субстантивация, в полза на тяхната лексикализация.

На Евтимий са познати още 39 от СП, засвидетелствувани в творбите на Цамблак: весловесьнын (мн. ч.), блаженьнын, благородьнын, врьховьнын, зѧлославьнын, нноплеменьнын, окованьнын, окаяньнын, православьнын, снрын, сѣродьнын, едннождрьнын; благодарьствѣнаѧ, благочѣстивоѧ, божьствѣнаѧ, бранѣнаѧ, великоѧ, високаѧ (у Цамблак — високоѧ), възточѣнаѧ, горьнаѧ, мыслѣнаѧ (у Цамблак — мыслѣноѧ), недоумѣньноѧ, непользѣно, писаньноѧ, повелѣньноѧ, пользѣнаѧ, повѣдѣнаѧ, похвалѣноѧ, православьноѧ, пророчьскоѧ, прѣславѣнаѧ, подобѣнаѧ (у Цамблак — подобѣноѧ), речѣньноѧ, сѣдѣшьнаѧ, соудѣнаѧ, тамошьнаѧ, царьскаѧ, црькьвьнаѧ, хрѣстѣаньскаѧ. Възможно е да има и тук лексикализирани форми.

В ПЕвт и ЖСтД okazjiоналните, т. е. речевите субстантивати са безспорно далеч по-многочислени, макар че засега техният брой не може да бъде определен.

За СП с абстрактно значение в съвременните славянски езици е характерна okazjiоналната (контекстната) субстантивация.²² Имаме всички основания да смятаме, че тази констатация важи и за СП с абстрактно значение в произведенията на Цамблак.

Сред okazjiоналните субстантивати в ПЕвт и ЖСтД могат да се обособят и такива, които по всяка вероятност са създадени изцяло от Цамблак. Въпросът е за 9-те хапакса: болѣзнаѧ, великомждрьнын, любодобротьнын, любоживотьноѧ, любословьнын, малословьнын, многострашьноѧ, многосъмѣрѣньноѧ, общепользѣнаѧ и едннопогыѣвьнын. Нито един от посочените субстантивати не се среща в наши писмени паметници, по-ранни от XV в., дори и като обикновено прилагателно.

Полисемията не е свойствена на СП в Цамблаковите творби. Полисемантични са само 4-те СП: великын, достонноѧ, възточѣнаѧ и царьскаѧ.

²⁰ За СП в неевангелските старобългарски текстове съдим по Slovník jazyka staroslověnského, sv. 1—32 (до думата поустыньнѣ), CSAV, Praha, 1958—1977.

²¹ Сравнението е направено по картотеката в Института за български език при БАН по изданието на Е. Калужняцки.

²² Вж. Г. Д. Гринчишин. Цит. съч., с. 95; В. В. Лопатин. Цит. съч., с. 221; Л. Крумова. Езиково-стилистична функция..., с. 558.

От лексико-семантичните групи на СП в ПЕвт и ЖСтД най-богати са две: групата на абстрактните СП от среден род за назоваване на обобщена субстанция (съдържа 38 лексеми с 51 словоупотреби) и групата на СП от мъжки род за назоваване на лица според техни индивидуални качества (съдържа 23 лексеми с 45 словоупотреби). Много важно е да се уточни, че СП от първата група означават почти винаги „носител на признак“, а не „абстрактен признак“.²³

Понякога Цамблак употребява СП паралелно със синонимични суфиксални и несуфиксални съществителни имена: а) от еднакъв корен — благочѣствѣное и благочѣстїе, вѣнчѣствѣное и вѣнчѣствѣо, вѣскоѣ и вѣсота, достѣноѣ и достѣанїе, желатѣлѣное и желанїе, крѣпѣкоѣ и крѣпѣсть, лютаѣ и лютость, мнрѣскын и мнрѣаннѣ, мрѣтын и мрѣтвѣць, пнсанѣное и пнсанїе, правѣдѣнын и правѣдѣннѣ, правослаѣное и правослаѣне, оучнѣлѣное и оучнѣлѣство; б) от различен корен — вѣанкын и началѣннѣ, настѣтѣль, вѣшѣннѣ и вѣгъ, мрѣтоѣ и трѣпѣ, окованѣнын и жѣзннѣ, орѣженѣсѣнын и орѣжѣннѣ, сѣпрѣтѣвѣнын и вѣрѣгъ.

СП за лица мнрѣскын, мрѣтын и правѣдѣнын и суфиксалните съществителни имена мнрѣаннѣ, мрѣтвѣць и правѣдѣннѣ имат едни и същи лексикални значения.

Абстрактните СП от среден род се отличават в повечето случаи от съответните еднокоренни суфиксални съществителни имена с по-висока степен на абстрактност.²⁴

В еднакъв контекст, а следователно и с еднакво значение са употребени в ЖСтД синонимите вѣскоѣ и вѣсота.

При разнокоренните синонимни двойки различията са предимно стилистични — маркираният член е СП.

В синонимни връзки влизат помежду си и самите СП от произведенията на Цамблак: благаѣ и добѣраѣ, богатын и нмѣвтын, болѣзѣнаѣ и лютаѣ, божѣствѣнаѣ и горѣнаѣ, бранѣное и вѣнчѣствѣное, ажѣкѣын и окованѣнын, небѣсѣнаѣ и прѣмнрѣнаѣ, правослаѣное и хрѣстїанѣсѣкаѣ, родѣнын и сѣоѣплеменѣнын, нѣднѣномѣсѣлын и нѣднѣномѣждѣрын.

VII. Както бе установено, в две от най-обемистите и различни по жанр произведения на Цамблак СП се срещат доста често. Това ни дава право да предположим, че СП са присъща черта и на останалите Цамблакови произведения. А може би тази черта е характерна и за творбите на всички писатели от Търновската книжовна школа?

Склонност към субстантивация на прилагателни и местоимения в произведенията на Евтимий бе констатирана преди няколко години от Д. Иванова-Мирчева.²⁵

Приемствеността между Евтимий и Цамблак по отношение на СП проличава от факта, че над половината от познатите на Цамблак СП са засвидетелствувани със същата семантика и у Евтимий.

²³ Вж. по този въпрос В. В. Лопатин. Цит. съч., с. 223.

²⁴ Вж. по този въпрос Е. М. Пернишка. Цит. съч., с. 25.

²⁵ Д. Иванова-Мирчева. Отражението на езика и стила на Търновската книжовна школа в хомилетичната литература от XIV век. — В: Търновска книжовна школа. 2, Ученици и последователи на Евтимий Търновски. С., 1980, с. 277.

Без съмнение причините, обуславящи широкото използване на СП в произведенията на Евтимий и Цамблак, са до голяма степен общи за двамата писатели. По всяка вероятност причините са комплексни — старобългарското наследство, влиянието на гръцки език, непродуктивността на някои от наставките за образуване на съществителни имена, стремежът към синонимия и стилова приповдигнатост.

За съжаление субстантивацията на прилагателните в старобългарските паметници все още не е проучена, поради което не може да се прецени и конкретното ѝ отражение в творбите на Евтимий и Цамблак.

Субстантивацията на различни части на речта е обичайно явление в гръцки език.²⁶ Нейното влияние в старобългарски език се чувства най-осезателно при местоименията от среден род множествено число от типа на *всѣа 'всички неща, за които е дума', снѣ 'всички тези неща, за които е дума'*. Говорейки за самостоятелната употреба на горните местоимения в произведенията на Евтимий, Д. Иванова-Мирчева заключава: „Тази очевидно гръцка особеност се прехвърля и върху някои прилагателни имена, чиято плурална форма за среден род има същата функция.“²⁷ Освен посочената възможност да се обясни присъствието на СП в езика на Евтимий (а и в езика на Цамблак) трябва да се допусне и прякото влияние на гръцките СП.

Засилената употреба на абстрактните СП от среден род в Цамблаковите творби може да се обясни отчасти и с това, че в определения период сред съществителните имена липсват продуктивни словообразователни типове със значение „носител на признак“.

Цамблак използва СП и за постигане на по-голямо синонимно разнообразие при съществителните имена. Стремежът към синонимия е в непосредствена зависимост от исихастското изискване за красив, точен и необичаен (невсекидневен) словесен изказ.

Както в произведенията на някои новобългарски писатели и в произведенията на Цамблак „СП се предпочитат в много случаи пред съответните суфиксално образувани имена поради тяхната по-ярко изразена качественост, основа на богати изобразителни функции“²⁸.

Една част от СП за лица в творбите на Цамблак са стилистично оцветени. Отвлеченост и приповдигнатост на Цамблаковата реч придават многобройните СП с абстрактно значение.²⁹

VIII. Конкретното изследване на материала от ПЕвт и ЖСтД на Григорий Цамблак показва, че в книжовния български език от края на XIV и началото на XV в. субстантивацията на прилагателните имена е напълно жив словообразователен процес. В резултат на този процес категорията на съществителните имена непрекъснато се е обогатявала.

²⁶ Вж. St. Jodłowski. Op. cit., p. 7, 22—24; St. Witkowski. Op. cit., p. 311—312; Ал. Милев и Г. Михайлов. Старогръцка граматика. IV изд. С., 1979, с. 207.

²⁷ Д. Иванова-Мирчева. Евтимий Търновски, писател-творец на литературния български език от късното средновековие. — В: Търновска книжовна школа. С., 1974, с. 204.

²⁸ Л. Крумова. Езиково-стилистика функция. . . , с. 558.

²⁹ За стилистичната функция на СП в съвременните славянски езици вж. у Д. Г. Гринчишин. Цит. съч., с. 99; Е. М. Первишка. Цит. съч., с. 26; Л. Крумова. Езиково-стилистика функция. . . , с. 558; St. Jodłowski. Op. cit., p. 27.